बालमोदिनी

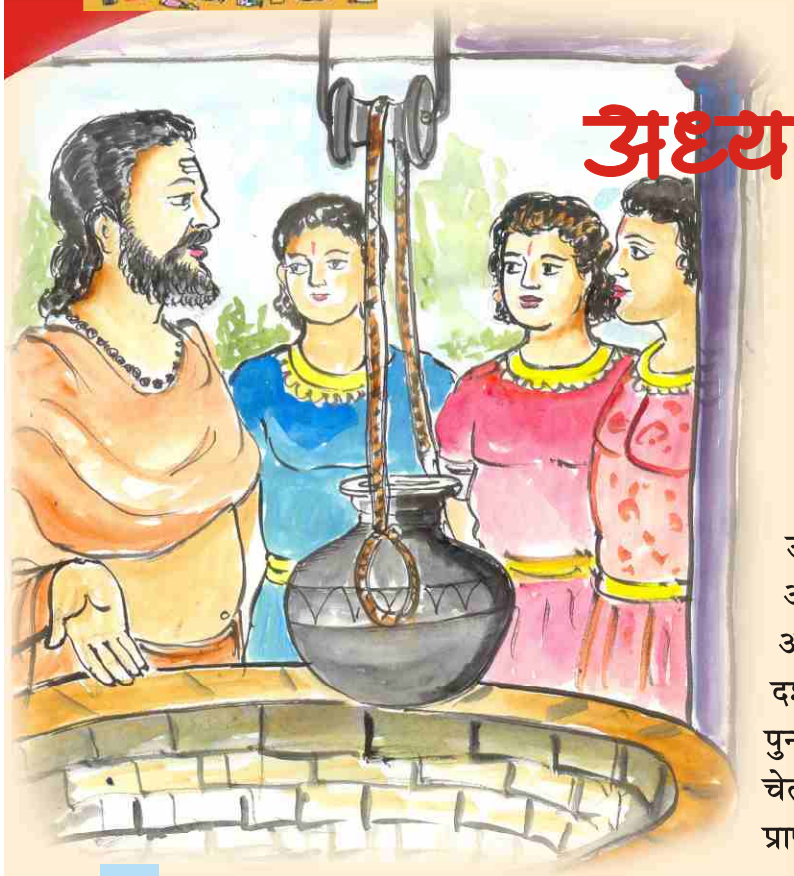

अध्यापनं मम धर्मः

● (सं०) विष्णुनारायणः

कश्चन राजा आसीत् । तस्य पुत्राः तु मूर्खाः । तेषां मूर्खतायाः निवारणाय राज्ञा कृताः सर्वे यत्नाः विफलाः । अन्ते मन्त्रिप्रभृतिभिः सह चर्चितवान् राजा उद्घोषितवान् यत् यः मत्पुत्रान् बुद्धिमतः कुर्यात् तस्मै अर्धराज्यं दास्यते इति ।

अर्धराज्यप्राप्त्याशया बहवः आगताः । किन्तु राज्ञा कृतायां योग्यतापरीक्षायां ते अनुत्तीर्णाः जाताः । अन्ते कश्चन गुरुः आगत्य आत्मविश्वासेन अवदत् – ''एतान् अहम् उपायेन बुद्धिमतः करिष्यामि'' इति । राजा तम् आचार्यपदे नियुक्तवान् ।

नूतनैः तन्त्रैः सः आचार्यः अपाठयत् । किन्तु राजकुमाराः तस्य बोधनस्य श्रवणे अनासक्ताः । तेषु आसक्तेः वर्धनाय आचार्येण कथाद्वारा बोधनं कृतम् । राजकुमारैः कथाः श्रद्धया श्रुताः । किन्तु अचिरात् एव ताः विस्मृताः ।

ततः आचार्यः तान् अवदत् – ''मया बोधिताः कथाः भवद्भिः मासानन्तरम् अन्यान् उद्दिश्य वक्तव्याः । अन्यथा अहं नूतनाः कथाः न श्रावयिष्यामि'' इति ।

नूतनकथाश्रवणेच्छया बालाः कथाश्रावणे उद्यताः अभवन् । तस्य परिणामः अल्पकालं यावत् अनुवृत्तः । अग्रे ताः अपि विस्मृताः एव । अतः आचार्यः कदाचित् तान् कूपसमीपं नीत्वा रज्जुं घटं च दर्शयन् अवदत् – ''कूपात् जलम् उद्धरणीयं चेत् घटः पुनः पुनः जले निमज्जनीयः । एकवारं घटः निमज्जितः चेत् एकघटमितमात्रं जलं प्राप्यते । अधिकं जलं प्राप्तव्यं चेत् असकृत् घटमज्जनं करणीयम् एव । एवमेव कथादीनां विषये अपि । कथाः असकृत् मननेन स्मृतिकोषे स्थापनीयाः । मननं विना कथा तत्त्वं वा अवगतं न भवेत् । एकं मननेन आत्मसात्कृत्य अपरस्य स्वीकारे प्रवृत्तिः दर्शनीया । नूतनस्य स्वीकारमात्रे आसक्तिदर्शनेन किमपि आत्मसात् न भवेत् । विषयज्ञानाय मननमेव शरणम्'' इति ।

एतेन राजकुमारैः अध्ययनक्रमः अवगतः । ततः अचिरात् एव ते मननादिषु प्रवृत्तिं दर्शयन्तः ज्ञानं सम्पाद्य बुद्धिमन्तः जाताः । आचार्यस्य प्रयासं दृष्ट्वा सन्तुष्टः राजा तस्मै अर्धराज्यं दातुम् उद्यतः । तदा आचार्यः – ''महाराज ! अध्यापनं मम कर्तव्यम् । प्रतिफलापेक्षां विना कर्तव्यं पालनीयम् । तदेव कृतं मया । अर्धराज्यं स्वीकृत्य मया किं क्रियेत ? राज्यं राजाधीनमेव भवेत् । तदेव उचितम्'' इति उक्त्वा राज्ञि धनादीनि दातुम् उद्यते, तान्यपि निराकृत्य ततः निर्गतवान् ।